

AVİM
AVRASYA İNCELEMELERİ MERKEZİ
CENTER FOR EURASIAN STUDIES

YÜZÜNCÜ YILINDA TÜRKİYE-ERMENİSTAN İLİŞKİLERİ - DİPLOMATİK GÖZLEM - NİSAN 2020

Alev KILIÇ

Blog No: 4
03.04.2020

Diplomatik Gözlem (Nisan 2020, Sayı 99, s. 40-43)

Alev KILIÇ*

Rusyada Çarlık yönetiminin Bolşevik ihtilali ile sona ermesini izleyen dönemde, Güney Kafkasyada önce bir Trans-Kafkasya Demokratik Federatif Cumhuriyeti oluşturulmaya çalışılmış, başarılı olunamayınca, üç bağımsız devlet ortaya çıkmıştır. 28 Mayıs 1918de kurulan Demokratik Ermeni Cumhuriyeti, 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Mütarekesi sonucu Osmanlı ordusunun 3 Mart 1918 Brest-Litovsk anlaşması ile belirlenen sınırdan geri çekilmek zorunda kalması üzerine, doğu Anadoluda bir kez daha toprak kazanımına ve yeni bir etnik temizlik harekâtına girişmiştir.**[1]** Amaç Demokratik Ermeni Cumhuriyetinin sınırlarını doğu Anadoluya genişletmektir.

23 Nisan 1920de Türkiye Büyük Millet Meclisinin açılması ve Meclis Hükümetinin kurulması sonrası Sovyet Rusya ile doğu sınırının belirlenmesini de kapsayan görüşmeler başlamıştır. Ancak Ermeni silahlı unsurların yarattığı olumsuz fiili duruma, ikinci kez tekrarlanan vahşi ve acımasız katliamlara bir an önce son vermek üzere, 9 Haziran 1920de harekete geçen Kazım Karabekir komutasındaki 15. Kolordu 30 Ekimde Misakı Milli sınırları içinde kalan toprakları geri almış, ilerlemesine devam ederek Ermenistan sınırındaki Gümrü kentini de ele geçirmiştir.**[2]**

Ermenistanda yönetimdeki Taşnak hükümeti bu gelişme karşısında barış talebinde bulunmuş ve görüşmeler 22 Kasımda Gümrüde başlamıştır. Gümrü Barış Anlaşması 3 Aralıkta imzalanmıştır. Anlaşmayı Ankara TBMM Hükümeti adına Kazım Karabekir, Erzurum

Valisi Kapancızade Hamid Bey ve Erzurum milletvekili Süleyman Necati, Ermenistan Cumhuriyeti adına Aleksandr Hatisyan, Avram Gülhandaniyan ve Stepan Georgiyan imzalamıştır.**[3]** Böylece Kurtuluş savaşında Doğu cephesindeki çatışmalar sona ermiş, Türk ordusu tüm gücünü Batıya yöneltebilmiştir. Gümrü anlaşması diğer bazı ilkleri daha oluşturmuştur. Bu anlaşma TBMM Hükümetinin uluslararası alandaki ilk askeri ve siyasi başarısı, imzaladığı ilk anlaşmadır. Bu anlaşma ile TBMM hükümetini ve Misak-ı Milli sınırlarını tanıyan ilk ülke Ermenistan olmuştur.

Gümrü anlaşmasının imzalanmasının ertesi günü, 4 Aralıkta Demokratik Ermenistan Cumhuriyeti, Bolşevik Kızıl Ordunun yönetime el koymasıyla, bağımsızlığını kaybetmiş, varlığı sona ermiş, Sovyet Rusyaya tabi, Moskovadan yönetilen bir konuma gelmiştir. Bu durumun doğal sonucu, Gümrü Anlaşması Ermenistan Meclisine sunulamamış, onay süreci yerine getirilememiştir. Günümüz Ermenistan Cumhuriyeti yöneticileri hukuki süreç tamamlanarak onaylanmadığı gerekçesiyle Gümrü Anlaşmasının geçerliliğinin ve bağlayıcılığının olmadığını, dolayısıyla tanımadıklarını ifade etmektedir.

Doğu Anadolu sınırlarının belirlenmesinin ve hukuki bağlayıcılık kazanmasının öneminin ve gerekliliğinin bilinci içinde olan TBMM Hükümeti, üç güney Kafkas Cumhuriyetinin de birer federal Sovyet Cumhuriyeti olarak içinde yer aldığı Rusya Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ile 16 Mart 1921de Moskovada imzaladığı Moskova anlaşması hükümleri içinde doğu sınırlarının da yer almasına özen göstermiştir. Esas itibarıyla Türkiye Cumhuriyetinin bugünkü sınırlarını çizen bu anlaşma başlı başına yeterli ve geçerli bir anlaşma olmakla beraber, TBMM hükümeti ileri bir görüşle, bir adım daha atmış ve gelecekte olası bir kuşkuya yer vermemek üzere, üç güney Kafkas Sovyet Cumhuriyeti ile ayrıca 13 Ekim 1921 tarihinde, Moskova anlaşmasında belirlenen sınırları tekrarlayan ve teyit eden Kars Anlaşmasını imzalamıştır. Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan tam yetkili temsilcilerinin yanı sıra Rusya temsilcisinin de imzasının bulunduğu Kars anlaşmasını Türkiye adına da Kazım Karabekir imzalamıştır.**[4]**

Bu anlaşmalara ve belirlenen sınırlara saygı gösterildiği sürece Türkiyenin Sovyet Rusya tarafından temsil edilen güney Kafkas cumhuriyetleri ile ilişkileri dostluk ve iyi komşuluk ilişkileri çerçevesinde devam etmiştir. İkinci Dünya Savaşının galip güçleri arasında yer alan Sovyet Rusya, Yaltada ABD ve İngiltere ile dünyada yeni bir paylaşımın ortağı olmanın getirdiği bir iştah ve ihtirasla Türkiyenin doğu sınırlarında, Gürcistan ve Ermenistan adına taleplerde bulununca bu ilişkide keskin bir kırılma yaşanmış ve iki kutuplu hale gelen küresel jeopolitikte Türkiye Batı cephesinde yerini almıştır. Stalinden sonra yönetime gelen Kruşçevun bu konuda Stalini ağır biçimde suçladığı ve bize Türkiyeyi kaybettirdi**[5]** dediği günümüzde bilinmektedir.

Sovyetler Birliğinin 1991 yılında dağılmasından ve on beş cumhuriyet arasında Ermenistanın da Eylül 1991de ilan ettiği bağımsızlığını kazanmasından sonra, Ermenistan komşularıyla sınır sorunu yaratan, barış ve istikrarı tehdit eden bir ülke olarak ortaya çıkmıştır. Azerbaycan topraklarına karşı askerî harekâtı ve süregelen işgali burada ele alınmamaktadır. Türkiyeye yönelik, uluslararası hukuku, tarihi geçmişi ve gerçekleri hiçe sayan, Gümrü anlaşması bir yana, Moskova ve Kars anlaşmalarını sorgulayan emelleri 23 Ağustos 1990 tarihli Bağımsızlık Bildirgesinde ve 23 Eylül 1991de kabul edilen anayasasında yer almasına rağmen, Türkiye, yeni bağımsızlığını kazanan komşu bir

devleti kösteklememek ve zaman içinde iyi komşuluk gereksinimleri doğrultusunda aklıselim içinde bir politika izlemesine olanak sağlamak düşüncesi ve ümidi içinde, 16 Aralık 1991de Ermenistanı ilk tanıyan ülkeler arasında yer almıştır. Bu anlayış doğrultusunda Türkiye Ermenistanı, 1992 yılında, Sekretaryası İstanbulda olan Karadeniz İşbirliği Örgütüne de kurucu üye olarak davet etmiştir**[6]**.

Yeni Ermenistan Cumhuriyetinin kendisine gösterilen anlayışı yanlış değerlendirdiği ve yayılmacı emellerine cesaret verici olarak gördüğü kısa süre içinde ortaya çıkmıştır. Ermenistanın bu cesareti bir ölçüde, Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla yaşanan süreçte, Kafkaslardaki tarihi çatışmaların tekrar alevlenmesinden ve Rusyanın da bu gelişmelerde aktif rol oynamasından aldığını söylemek mümkündür. Ermenistanın Azerbaycan içinde yer alan Dağlık Karabağ otonom bölgesini işgal etmesi ve burada durmayıp çevreleyen Azerbaycan topraklarına da ilerlemesi ve 1993 yılında Kelbecer bölgesini işgal etmesi üzerine, Türkiye bu işgale ve Ermenistanın Türkiyeye karşı izlemeye devam ettiği uzlaşmaz tutumuna tepki olarak, o zamana kadar açık olan sınırını kapatmıştır**[7]**.

Batıya açılmak isteyen Ermenistana bu olanağı sağlamak ve ilişkilerin normalleşmesine zemin hazırlamak üzere bir şans daha vermek iradesini gösteren Türkiye, 10 Ekim 2009 tarihinde Ermenistan ile Diplomatik İlişkilerin Tesisi Protokolü ile İkili İlişkilerin Geliştirilmesi Protokolü imzalamıştır. Türkiye bu protokolleri onaylanmak üzere Türkiye Büyük Millet Meclisine sunmuştur. Ermenistan ise, parlamentosuna sunmadan önce, anayasaya uygunluğunun incelenmesi için Anayasa Mahkemesine iletmiş, mahkeme 18 Ocak 2010 tarihli gerekçeli kararında, protokol metinlerinin lafzına ve ruhuna aykırı, önkoşullar ve kısıtlayıcı hükümler getirmiştir. Böylece kesintiye uğrayan bu süreci sonlandıran gene Ermenistan olmuş, Ermenistan Cumhurbaşkanı 1 Mart 2018 tarihinde protokolleri hükümsüz ilan etmiştir**[8]**.

Ermenistan, 1998-2008 arasındaki on yılını Koçaryan, 2008-2018 dönemini Sarkisyan yönetiminde geçirmiştir. İki cumhurbaşkanının ortak özelliği Dağlık Karabağ kökenli ve aynı partiden olmaları, her ikisinin Dağlık Karabağ işgalinde ve katliamlarda üst düzey aktif konumda bulunmuş olmalarıdır. Bu nitelikleriyle Türkiye ile ilişkilerde bir gelişme sağlanamamış olması şaşırtıcı bulunmamaktadır. Aksine, özellikle 2015 yılını hedef alan Ermenistan yönetimi, soykırım iddialarını yüzüncü yıl anması çerçevesinde istismar edebilmek için planlı yoğun bir faaliyet sürdürmüştür. Ancak bu çabalar beklentilerinin hayli gerisinde kalmış, hayal kırıklığı yaratmıştır. Özellikle Avrupa İnsan Haklar Mahkemesinin bu tarihlerde açıkladığı Perinçek/İsviçre kararı hukuk alanında altından kalkılamayacak bir darbe olmuştur.

Ermenistanın 2018 yılında Başkanlık sisteminden Parlamanter sisteme geçmesi, Paşinyanın kadife devrim olarak adlandırdığı sokak hareketiyle iktidara gelmesi, eski yönetimden hesap sorması, Koçaryan ve Sarkisyan aleyhinde adli süreç başlatması, Ermenistanın yeni, reformist, Ermenistanın öz çıkarlarını gözeten bir politika izleyeceği ümidini yaratmıştır. Ancak, Dağlık Karabağ çatışmasına çözüm bulunması girişimlerinin aşırı milliyetçi ve militan çevrelerce etkili biçimde istismarı, Rusya ile bağların alternatifsiz gücü, Ermeni diasporasına ekonomik ve siyasi destek sağlamada bağımlılık Ermenistanın farklı bir politika izleyebileceği beklentilerini boşa çıkarmıştır. Bu sıkıntılar karşısında milliyetçilik kozuna sığınan, diaspora ile ilişkileri de pan-Ermenizm boyutuna taşıyan yeni

yönetim Türkiye ile ilişkilerinde geleneksel Türkiye karşıtlığını düşmanlık görüntüsüne çevirmiştir.

Türkiye ile ilişkilerinde düzelme, normalleşme, uzlaşma ışığı göstermeyen bu gelişme, Ermenistanın yüz yıllık devletten devlete ilişki döneminde saplanıp kaldığı söylemlerin giderek anlamsız ve tutarsız kaldığını, çıkmaz bir yolda olduğunu görmesine rağmen, değiştirecek adımlar atamamasından kaynaklanmaktadır. Ermeni söyleminin ve iddialarının oturduğu üç ayak değişmemiş farklı ağırlık ve öncelik kazanmıştır.

Tarih boyutu artık tek taraflı Ermeni söyleminin tekelinde değildir. Ortak ve uluslararası bir tarihçiler komisyonu kurulması önerisinin tartışmasız reddedilmesi bu konudaki iddialarının zayıflığının açık göstergesi olmaktadır. Birinci Dünya Savaşı sonunda, 1920 Paris Barış görüşmelerinde Karadenizden Akdenize oradan Hazar denizine uzanan toprak taleplerini karşılayacak nüfusa sahip olduklarını ileri sürerken, bu hülyaları reddedilince, nüfuslarının neredeyse tamamının soykırıma uğradığı iddiası ciddiye alınabilecek nitelikte değildir. Uluslararası Suçlar ve Tarih dergisinde yayınlanan Dr. Deniz Akçayın makalesi okunması gereken akademik bir çalışmadır.**[9]** Keza askeri tarihçi Prof. Ericksonun, sevk ve iskânın bir askeri zorunluk olduğunu ortaya koyan akademik çalışması da inkârı zor bir tarihi gerçeği yansıtmaktadır.**[10]** 1915 olaylarını Yahudi Holokostu ile özdeşleştirme gayretleri de hem Musevi liderlerin hem Ermeni yazarların ifadeleriyle anlamsızlaşmıştır. AVİMde Seyyar Devrimciler kitabına ilişkin yayınlanan, Seyyar Devrimciler mi, Teröristler mi başlıklı yorum bu açıdan ufuk açıcıdır.**[11]**

Hukuk boyutu Ermeni iddiaları ve talepleri bakımından mutlak bir hüsrandır. AİHM, Fransa Anayasa Konseyi, AB Adalet Divanı kararları ortadadır. E. Büyükelçi Pulat Tacarın konuya ilişkin çok sayıda makalesi, konunun hukuki veçhesini kuşkuya yer bırakmayacak açıklıkla ortaya koyabilmektedir.**[12]** ABDde açılan tazminat davaları da sonuç alınamayacağını göstermiştir. AVİMde yayınlanan Türkiye-ABD Arasında İmzalanan 25 Ekim 1934 Tarihli Antlaşma ve ABD Vatandaşı Ermenilerin Tazminat Taleplerine Bağlayıcı Etkisi başlıklı yorum bu konunun akılda tutulması gereken, pek dikkate alınmayan bir yönünü ortaya koymaktadır.**[13]**

Siyasi boyuta gelince, -bu başlık altına, Ermeniler Ortodoks Hristiyanlığın kendilerine özgü farklı bir mezhebini benimsemiş de olsa, din birliği ve Hristiyan destek ve dayanışması da girmektedir-, günümüzde ağırlık ve güncellik kazanmış ayağı oluşturmaktadır. Hedef uluslararası alanda Türkiyeye baskı yapabilecek güçlü yandaşlar bularak, hukuken ve tarihi verilerle kanıtlanamayan taleplerin siyaseten kabul ettirilebilmesidir. Bu alanda yoğunlaştırılan bir çaba, yandaş ülke parlamentolarından kararlar çıkartabilmektedir. Bağlayıcılığı bulunmayan parlamento kararlarının değerlendirmesi Prof. Brendon Cannonun kitabında akademik bir bakış açısıyla irdelenmiştir.**[14]** Yandaş ülke sağlamada başvurulan taktik, Türkiyenin uluslararası ilişkilerinde karşılaştığı gerginliklerden, ihtilaflardan yararlanılması, Türkiyeye karşı olan ülkelerle ve siyasi oluşumlarla iş ve güç birliği yapılması olmaktadır.

Günümüzdeki görünüm Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin maalesef normalleşme, uzlaşma çizgisinde olmadığıdır. Bu durum Ermenistanın dışa açılmasının, reformlarının ve liberalleşmesinin gerçekleşmesinin önünde ciddi bir engel oluşturmakta, gelecek için yeni

bir vizyona olanak tanımamakta, böyle geldi böyle gider anlayışını sürekli hale getirmektedir. Türkiye bakımından da bu durum, aynı ağırlığı taşımasa ve hayati çıkar oluşturmasa da, arzulanır bir çözüm değildir. Türkiye bakımından güney Kafkaslarda oluşturulabilecek istikrar, iyi komşuluk ilişkileri ve iş birliği tüm taraflar için bir kazan-kazan ortamı sağlayacaktır. Böyle bir ortamda, Türkiyenin köklü azınlığı Ermeni asıllı vatandaşlarımız ve kurumları Ermenistan ile ilişkilerin hızla ve sağlam temeller üzerinde gelişebilmesi yönünde köprü ve bağlantı oluşturabilecektir. Yüzüncü yıl anmaları bir anlam ifade ediyorsa, Türkiye-Ermenistan ilişkilerin yüzüncü yılında tarihten ders alınmasının, basiretli bir siyasi anlayışa sahip olunmasının ve ferasetli bir yaklaşım geliştirilmesinin zamanı gelmiş olmalıdır.

* *E. Büyükelçi, Avrasya İncelemeleri Merkezi (AVİM) Başkanı*

[1] Tolga Başak, Doğu Anadolu ve Kafkasyada Ermeniler Tarafından Türklere Karşı Yapılan Etnik Temizlik Hareketlerinin İngiliz Belgelerine Yansıyan Yüzü (1918-1919), Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi 10, Sayı 45 (2010): 32.

[2] Halil Bal, Brest-Litovsk Antlaşması'ndan Sonra Türkiye ve Ermeniler, Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları, Sayı 5 (2004): 45-47.

[3] Cengiz Çetintaş, TBMM Tutanaklarında Kars, Ardahan ve Artvinin Kurtuluşu Gümrü ve Kars Antlaşmaları (2017): 40.

[4] Ayna Askeroğlu Aslan, Moskova Anlaşması Ve Türkiyenin Kuzey-Doğu Sınırı, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 17, Sayı 2 (Aralık 2015): 1-20.

[5] Transcript of a CC CPSU Plenum, Evening, June 28, 1957, History and Public Policy Program Digital Archive, Istoricheskii arkhiv 3-6(1993) and 1-2(1994). Translated by Benjamin Aldrich-Moodie, http://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/111990

[6] Emel G. Oktay, Türkiyenin Avrasyadaki Çok Taraflı Girişimlerine Bir Örnek: Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü, Uluslararası İlişkiler 3, Sayı 10 (Yaz 2006): 149-179.

[7] Ermenistan'ın Ekonomisi, T.C. Dışişleri Bakanlığı, http://www.mfa.gov.tr/ermenistan-ekonomisi.tr.mfa

[8] Tutku Dilaver, Ankaranın Çekmecelerinden Ermenistanın Tozlu Raflarına: Zürih Protokolleri, Avrasya İncelemeleri Merkezi (AVİM), Analiz No: 2018/7, 12 Mart 2018, https://avim.org.tr/tr/Analiz/ANKARA-NIN-CEKMECELERINDEN-ERMENISTAN-IN-TOZLU-RAFLARINA-ZURIH-PROTOKOLLERI

[9] Deniz Akçay, Sevr Antlaşması Hazırlık Görüşmelerinde 1915 Olayları Konusu Ve Bugünkü Uluslararası Yargı Kararlarına Göre Değerlendirilmesi, Uluslararası Suçlar ve Tarih, Sayı 18 (2017): 129-163.

[10] Edward Erickson, Ottomans and Armenians: A Study in Counterinsurgency (Palgrave

Macmillan, 2013).

[11] AVİM, Seyyar Devrimciler mi? Teröristler mi? Avrasya İncelemeleri Merkezi (AVİM), Yorum No: 2020/10, 21 Şubat 2020, https://avim.org.tr/tr/Yorum/SEYYAR-DEVRIMCILER-MI-TERORISTLER-MI

[12] Bkz. Pulat Tacar, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, AİHM, Perinçek- İsviçre, soykırım, Türkiye, İfade Özgürlüğü, Ermeni Araştırmaları, Sayı 48 (2014): 77-108 ; Pulat Tacar, Ermenilerin Soykırımı Savını Yadsıyanları Cezalandırmak Veya Türkiyeden Tazminat Almak Amacı İle Yaptıkları Yargı Mücadeleleri, Ermeni Araştırmaları, Sayı 50 (2015): 395-470.

[13] AVİM, Türkiye-ABD Arasında İmzalanan 25 Ekim 1934 Tarihli Antlaşma Ve ABD Vatandaşı Ermenilerin Tazminat Taleplerine Bağlayıcı Etkisi, Avrasya İncelemeleri Merkezi (AVİM), Analiz No: 2020/1, 2 Ocak 2020, https://avim.org.tr/tr/Yorum/TURKIYE-ABD-ARASINDA-IMZALANAN-25-EKIM-1934-TARIHLI-ANTLASMA-ve-ABD-VATANDASI-ERMENILERIN-TAZMINAT-TALEPLERINE-BAGLAYICI-ETKISI

[14] Brendon J. Cannon, Legislating Reality and Politicizing History: Contextualizing Armenian Claims of Genocide (Manzara Verlag, 2016).

Yazar hakkında :

Atıfta bulunmak için: KILIÇ, Alev. 2026. "YÜZÜNCÜ YILINDA TÜRKİYE-ERMENİSTAN İLİŞKİLERİ - DİPLOMATİK GÖZLEM - NİSAN 2020." Avrasya İncelemeleri Merkezi (AVİM), Blog No.2020 / 4. Nisan 03. Erişim Ekim 30, 2026. https://avim.org.tr/Blog/YUZUNCU-YILINDA-TURKIYE-ERMENISTAN-ILISKILERI-DIPLOMATIK-GOZLEM-NISAN-2020

Süleyman Nazif Sok. No: 12/B Daire 3-4 06550 Çankaya-ANKARA / TÜRKİYE
Tel: +90 (312) 438 50 23-24 • **Fax**: +90 (312) 438 50 26
@avimorgtr
https://www.facebook.com/avrasyaincelemelerimerkezi
E-Posta: info@avim.org.tr
http://avim.org.tr

© 2009-2025 Avrasya İncelemeleri Merkezi (AVİM) Tüm Hakları Saklıdır